

Tapasztalatok vizuális alkotásról és befogadásról

egy bentlakásos intézmény festőműhelyében

Sándor Katalin - Illés Anikó

Az Út két vége:
Alkotó – Befogadó.
A mű csak jármű.

*

Akinek minden Rembrandt-kép:
tisztá
unalom – az se taszítson vissza;
míg megrázza lelkét egy falfirka:
képes, hát méltó a Katarziszra.

*

Ne a „szépség”-ről
oktass: taníts inkább a
Gyönyörködésre.
(Fodor Ákos: 3 változat)

Tíz évet töltöttem egy vidéki, fogyatékos személyeket ellátó, nagylétszámú bentlakásos intézmény festőműhelyében segítőként, koordinátorként. Ebben az írásban az intézetben élő súlyos-halmozottan sérült és értelmileg akadályozott emberek műhelymunkára való felkészítésének majd művészetpedagógiai foglalkoztatásának megszervezése közben szerzett tapasztalataimat szeretném ismertetni.

A mai kor embere fut, szalad, ügyeit intézi, tevékeny életet él az online és offline világban. Számptalan lehetősége van környező világához kapcsolódni és a legváltozatosabb módokon kifejezni önmagát. A hagyományosan értelmezett alkotástól az online térben való megjelenés megtervezéséig széles a paletta. A művészet életünk részévé vált az évezredek során. A képi kifejezés sosem volt ennyire könnyen hozzáférhető, a vizualitás soha nem látott mértékben határozza meg jelen világunkat. Emberi mivoltunkhoz szervesen kapcsolódó fogalmak az értékteremtés, az alkotásnak, a létrehozásnak a képességei, éppen úgy, mint a befogadás képességéé.

„Az alkotói és a befogadói folyamat az én és a másik *megértésében fontos út*” (Illés, 2009, 237). Az információ egyre inkább képekben, globálisan értelmezhető vizuális jelek segítségével áramlik be életünkbe, melyek megértéséhez, a látvány mélyebb értelmezéséhez, jelentős háttértudásra van szükségünk (Bodóczy, 2012), ennek hiányában bárki könnyen hátrányba kerül, nehezen érti és érteti meg magát a világgal.

A mai kor embere fut, szalad, ügyeit intézi, tevékeny életet él az online és offline világban. De nem mindenhol van ez így. Léteznek olyan helyek, ahol a nap 12 órás műszakokban mérhető és az idő szinte mozdulatlan. Ahol az önkifejezés vágya akkor tudatosul, és ölt testet, ha mi, segítők, hiszünk abban, hogy az Ember értékes, értékteremtésre képes. Ha odafordulunk és hitünk mellett a segítségünket is nyújtjuk. Ha vélt vagy valós akadályainkat legyőzzük, és azok nem tántorítanak el bennünket, akkor a vizuális önkifejezés, a vizuális alkotás lehetősége megnyílik sérült embertársaink előtt.

Mi pedig ismeretlen, eddig láthatatlan tájakat csodálhatunk, megismerhetjük az alkotó különleges személyiségét, közelebb kerülhetünk hozzá, mint addig valaha, ő pedig üzenhet számunkra, nyomot hagyhat, jeleket küldhet. Egy új kommunikációs csatornát találhatunk, egy közös nyelvet, amellyel mindenki élni tud. Az alkotói és befogadói oldal működésbe lép. Különösen fontos ez azoknál a személyeknél, akik szavakkal nem tudnak élni, vagy olyan speciális helyzetben lévő sérült embereknél, akiknek eddig talán nem is volt lehetőségük a vizuális művészetek eszközeivel megnyilvánulniuk, önmagukat kifejezniük, felnőttként adatik meg számukra e lehetőség.

Elméleti keretek

Műhelymunkánkhoz elvi keretként a Sándor és Horváth (1995) által kidolgozott pedagógiai rendszer szolgált, mely belső és külső feltételek az emberre gyakorolt hatását, annak szövevényes összefüggéseit tárja fel. Az alkalmazott pedagógiai rendszer az alábbi elemekből épül fel:

1. elem: a foglalkozás helyszíne;
2. elem: a hely berendezése;
3. elem: a teremhasználat módja;
4. elem: az alkotótevékenységhez szükséges eszközök;
5. a 2. és 4. elem együttesen: a tér speciális kihasználásának lehetősége;
6. elem: a létszám;
7. elem: videófelvevételek készítése
8. elem: a foglalkozások felépítése;
9. elem: a foglalkozások kezdése, befejezése, a munkában való részvétel lehetősége;
10. elem: a zenehallgatás;
11. elem: a választás szabadságának biztosítása

A fenti koncepciót átvettem, adaptáltam saját csoportomra és helyzetünkre, ahogyan azt a szerzők javasolják is. Az egyes elemek kezelése rugalmasságot igényelt, mindig az aktuális szükségleteket, és az oda- vissza hatást figyelembe véve. A fent bemutatott elemeket kategóriákba soroltuk aszerint, hol és hogyan történik a művészeti

munka, majd ezek alapján figyeltük meg a műhely működését. A következő részek a kategóriák bemutatását és az adaptáció lényegét tartalmazzák.

Hol?

Ide tartozik az 1., 2. és 4. elem. *Jelentősége a környezetváltozás.* Bár a Kézművesház az intézmény udvarán található, nem elhanyagolható annak fontossága, hogy ide naponta jártak át a csoportok. A műhelyben alkotók az intézetben élnek, így számukra lényeges, hogy kimozdulhassanak, hiszen életük nagy részét viszonylag szűk, könnyen bejárható helyen töltik. Minden embernek szüksége van arra, hogy új ingerek érzék, napirendje alakuljon ki, ami az életet beláthatóvá teszi, biztonságot ad. A kimozdulás tanulási helyzetet teremt, alkalmazkodni kell az új szituációhoz, meg kell változtatni megszokott viselkedésformákat.

A tágas, világos műhely hangulata, a környezeti feltételek az alkotómunkát ösztönzik. A terem könnyen átrendezhető, így az egyéni szükségletekhez alakítható, és többféle funkcióra, tevékenységre használható a hely. Igény szerint lehet csoportosan, illetve önállóan tevékenykedni. Lehet dolgozni az

asztalon, a falon, a földön stb. Fejlődik a résztvevők új helyzetekhez való alkalmazkodásának képessége, finom- és nagymozgásuk, kreativitásuk, szociális képességeik. A hely alkalmas pihenésre, munkára, egyéni fejlesztésre, beszélgetésre, vagyis rugalmasan alkalmazkodunk az igényekhez.

Hogyan?

A 3., 5., 7., 8. és 9. elemet a „hogyan” kategóriába soroltuk. Kulcsmondatként kezeltük az alábbi idézetet: *„Az alkotástól nem várhatunk feszültségoldást, ha közben lakatokkal, zárt ajtókkal feszültséget teremtünk”* (Sándor és Horváth, 1995, 23). A műhely és a szekrények ajtaját állandóan nyitva tartottuk. Ennek az a jelentősége, hogy a műhely tagjai megtanulnak élni és nem visszaélni a szabadsággal. Megtanulják az íratlan szabályokat is. Fejlődik önállóságuk, a szekrényekből, polcokról kiszolgálják magukat az eszközökkel, így nem kell mindent kérniük. Bízom, hogy nem visznek el olyan dolgot, ami nem az övék, vagy nem kérték kölcsön (ez hosszabb folyamat volt, de kialakult). A magán- és közös tulajdon, egyáltalán a valamit birtoklás érzése és értelmezése szintén egy megismerésre váró terület volt az intézetben élők életében.

A résztvevők közösen érkeztek a foglalkozásra a foglalkozásvezetővel. Az alkalom zenés „napkezdéssel” indult, majd a segítők kiválasztása után a napi program megbeszélése következett. A foglalkozáson egy időben heten vettek részt egy, vagy néhány esetben két segítőkkel. Mindenki igényli az egyéni odafigyelést, de időnként várakozniuk kell, és ezzel a türelem, a tolerancia, kommunikáció és szociális kompetencia fejlődik. A foglalkozások általában az órarend szerinti beosztásban folytak, de az egyéni igényekhez rugalmasan igazodtunk.

A munka befejeztével beszélgetés következett az elkészült alkotásokról, kiemelve a kreatív megoldásokat, a biztos eszközhasználatot, színeket, formákat vagy mondánivalót. Itt mindenki lehetőséget kapott, hogy gondolatait a közösséggel valamilyen módon megossza, akár gördülékeny verbalitással, akár segítséggel. Ezután rendrakás, elpakolás, takarítás következett és írásos dokumentációt is készítettünk. Indulás előtt mindenkitől elbúcsúztunk, mely a személyes odafigyelés kinyilvánítása, a személyiség elismerése.

Biztonságérzetet ad, ha a résztvevők tudják mikor, mi után, milyen programrész következik, ezért a program lehetőség szerint változatlan volt. A közösen végzett munka erősíti a csoporthoz tartozás érzését, az elismerő szavak növelik az önbizalmat, a munkakedvet. Tapasztalataim szerint a csoportos

tevékenység folyamán, az egymással való interakciók következtében szocializálódnak, alapvető viselkedési normákat sajátítanak el a műhely tagjai.

Az eszközökben, technikákban a gazdag választási lehetőség biztosítása volt a cél. A választás szabadságának nagy jelentősége volt: döntési helyzet elé állítottuk a résztvevőket, akik így megtapasztalhatták, hogy a saját döntéseikért felelősek. Ez intézetben élő emberek számára ez kiemelten fontos, mert a nevelőotthonban ritkán dönthetnek teljesen önállóan. A döntési helyzet támogatja a pozitív énkép kialakulását, ami az önálló személyiség kibontakozásának egyik fontos feltétele.

Adaptáció

A 4. elem beszél a *művészeti-alkotó tevékenységhez szükséges eszközökről*. A csoport nagyrészt mozgássérült tagokból állt, így az eszközök használatát, módját, személyre szabottan kellett kialakítani. A módszertan a tagok megfigyelésén, megismerésén, elméleti és gyakorlati ismeretek szerzésén és azok adaptációján alapult. Mindenkit próbáltunk támogatni a vizuális alkotás útján, olyan módon, hogy a legkevesebb mozgástérrel rendelkezők is átéljék azt, hogy képesek értéket teremteni, esztétikus műveket létrehozni. Fontos szere-

pet kapott az eszközök, anyagok alapos megismertetése, a szintan alapjai és műalkotások tanulmányozása, az azokról való beszélgetések, esetleges adaptálásuk. Az anyagok, technikák ismerete, megismertetése segítette, hogy közösen megtaláljuk kinek-kinek mely önkifejezési forma testhezálló, habitusának legmegfelelőbb. Ez egy lassú, de fejlődést biztosító folyamat volt, amelyben nagy szerepe volt a kommunikációnak. Egy olyan nyelvezetet találtunk, vagy inkább alakítottunk magunknak (verbális és vizuális kommunikáció), ami minden csoporttag számára könnyen érthető, követhető, használható.

Az alkotáshoz vegyesen használtunk anyagokat, eszközöket. Alapvetően mindenki kipróbálta az összeset, de az egyéni választásnak mindig igyekeztünk teret adni. Vizes, száraz és tapétaragasztós alapon a különféle festékeket (tempera, akvarell, akril) hol ecsettel, hol puszta kézzel hordtuk fel a papírra, vászonra. Használtunk krétákat (olaj- és porpasztell, zsírkréta), művészceruzát, tust. Ahhoz, hogy ezek az eszközök, anyagok rendeltetésüknek megfelelően működjenek, gyakran szembe kellett néznünk az egyéni lehetőségekkel és korlátokkal, illetve azokon ajtókat kerestünk, hogy az egyenlő hozzáférést biztosítani tudjuk.

Például számos próbálkozást tettünk arra, hogy egy mozgásban nagymértékben akadályozott, fogni nem tudó fiatalember kezéhez ecsetet rögzítsünk (gömbölyű végű ecset, újra tekerhető ecset-szár stb.). De végül az ujjfestésnél maradtunk, egy speciális festékes palettát és festőállványt készítettünk számára, hogy minél önállóbban dolgozhasson, kihasználva kezének, ujjainak csekély mozgásképességét. Egy másik alkalommal, egy díszletfestő projekt alkalmával méteres hosszúságú ecseteket készítettünk, hogy a kerekesszékes tagok is alkothassanak, és egyenlő eséllyel vehessenek részt a munkában. Az eredmény sosem látott alkotási kedv és munkaláz volt! Egy speciális festék-öntögetős technikához is meg kellett találni a módot, ahogyan nem ömlik a festék a nehezen mozgók ölbe. Ki kellett találni, milyen öntőpoharakat képesek megfogni és figyelembe kellett venni a kerekesszékes tagok ülés-magasságát. Ehhez kellett igazítani az eszközöket, hogy egy sikeres, örömteli alkotói folyamat részesei lehessenek, a lehető legkevesebb külső segítséggel, ami igen fontos szempont. *„A felsorolt feltételek megváltoztatják a hagyományosan frontális „osztálymunkát”, ezért a foglalkozást vezetőnek ismernie kell az egyéni munka irányításának módszereit, és a közlés helyett szervezési*

feladatokat kell ellátnia” (Sándor és Horváth, 1995, 24). Számos esetben az egyéni helyzet illetve állapot ismerete segített minket a sikeres feladatmegoldáshoz. Például egy olyan fiatalember, aki oxigénhiányosan született, és ezért nem beszél, valamint tetraplégiás, akiről helyzete súlyossága miatt nem feltételezte a környezete, hogy „bármire is képes”, megfelelően kiválasztott eszközök segítségével, színekkel és gesztusokkal, a vizuális alapelemek (pont, vonal, folt) felhasználásával meg tudott nyilatkozni a külvilág felé, képes volt nyomot hagyni és értéket létrehozni.

Összegésképpen

Műhelyünkben az önkifejezést támogattuk számos eszközzel, hiszen a verbalitás hiánya belső problémákat, feszültségeket okoz, míg a művészet aktív és befogadó megélése ezek oldásához és megoldásához vezet. Alkotás által értéket létrehozni a társadalomban pozitív megítélést is jelent, és csökkenti a többi embertől való hátrányos megkülönböztetést.

„A művészetoktatás tudásnövekedéssel jár, a kultúra „tudása” identitás-növelő, szerepmegtartó, szocializáló, befogadó, értő attitűdöt alakít ki. A művészeti nevelés pedig a társadalom számára szükséges egyéni képességek intenzív fejlesztését valósítja meg,

olyan képességeket, amelyek elősegítik az egész életen át tartó tanulást, a munkavállalási esélyek növekedését, a társadalmi beilleszkedést, valamint az egyre inkább szükségessé váló önkéntes szabálykövető magatartás kialakulását” (Baranyai, 2009, 129)

Megfigyeltük, hogy néhány csoporttag kiemelkedett alkotásainak egyéni hangvételével, különleges képi stílusával, alkotásai mondanivalójával. A sikerélmény, az elismerés megélése, az esztétikum megjelenése a műveken motivációs erőként újabb és újabb alkotásra sarkallta a résztvevőket. Szabadság, kreativitás, érzelmek átélése, esztétikai érték, mint örömforrás és ÉN-erő növekedés (Sándor, 2006) kísérte a vizuális kifejezéssel, a művészeti tevékenységgel való munkánkat. *„... a művészet segít élni. A művészet egyéni vagy társas befogadása az arról való diskurzus, a művészet közös művelése érzéseket szabadíthat fel, gondolatokat indíthat el. [...] olyan mentális kihívásokkal, vagy pszichés zavarokkal élő emberekhez is nyithat utat, [...] akik szavakkal nem tudnak élni”* (Illés, 2009, 235–236).

Hivatkozások

Baranyai Zoltánné (2009). Az alapfokú művészetoktatási intézményhálózat szerepe a képző- és iparművészeti nevelésben. Helyzetjelentés. *Új Pedagógiai Szemle*, 2009/5-6. sz., 119–131.

Bodóczy István (2012). *Kis könyv a vizuális művészeti nevelésről*. Budapest: VKFA.

Illés Anikó (2009). Művészetterápia a közoktatásban: elméleti lehetőségek és etikai megfontolások. *Új Pedagógiai Szemle*, 2009/5-6. sz., 233–240.

Sándor Éva (2006). *Fejlesztés művészettel*. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar

Sándor Éva, Horváth Péter (1995). *Képzőművészeti pedagógiai terápia*. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar